

קטע מתוך פירוש קדמון לתרי עשר

תיאור כתב היד

בכריכה של קודקס הנמצא בספריית האוניברסיטה ע"ש יגילונסקי בקרקוב¹ נמצאו שרידים של כמה מאוצרות הספרות של קדמוני אירופה: כמה דפים מספר **חפץ** – ספר הלכות מתקופת הגאונים², זוג דפים מפירוש **לספר יצירה**, זוג דפים מענף חלופי³ של **ספר התשב"ץ** לר' שמשון בן צדוק⁴ וקטע מפירוש נביאים קדמון שאינו מוכר לנו. כולם בכתביות אשכנזיות שונות המתוארכות באופן משוער למאה הארבע עשרה. הקטע מתוך פירוש הנביאים הקדמון⁵ מתפרסם כאן לראשונה. צילום שלו מופיע להלן בנספח.

לפנינו זוג דפים מחוברים. כפי שמצוי בקטעים הנמצאים בכריכה, בכל אחד משני הדפים מופיע לפנינו רק צד אחד של הדף, והצד השני מוסתר מאתנו כיוון שנמחק או נדבק לספר שבו הוא משמש ככריכה. בכל אחד משני העמודים שלפנינו שרדו עשרים ותשע שורות. בתחתית הדפים חסרות כמה שורות, שנחתכו במסגרת התאמת הדפים לשימוש משני כחומר כריכה. בדף הימני (שבו הפירוש לעמוס) הצד החיצוני קטוע, ורק חצי מרוחב השורות שרד.

1. Krakow – Biblioteka Jagiellonska Fr. 1574. ראו את רישום הפריט בקטלוג הספרייה הלאומית: http://aleph.nli.org.il:80/F/?func=direct&doc_number=000181373.
2. פורסם לראשונה על ידי דנציג: N. Danzig, 'The First Discovered Leaves of Sefer Hefez', *JQR* 82, 1991, pp. 51-136, ושוב בידי ש' עמנואל, **מגזני אירופה** א, ירושלים תשע"ה, עמ' 244-207.
3. בענף הזה הסדר שונה וגם חלק גדול מהתוכן שונה, הן ביחס לענף המצוי בדפוס (קרימונה שט"ז ואילך), הן ביחס לענף שבמהדורת שניאורסון (תשנ"ה). נציגים נוספים מהענף הזה נמצאים בכ"י פרמה 3266.7, בכ"י וטיקן 183.2 דפים 42-43 ועוד. הקטע מוזכר על ידי י"מ תא שמע, **הלכה, מנהג ומציאות באשכנז**, ירושלים 2000, עמ' 198, הערה 22.
4. ראו: **תשובות מהר"ם מרוטנבורג וחבריו**, מהד' ש' עמנואל, ירושלים תשע"ב, עמ' 31, הערה 44; עמ' 32.
5. ראו: http://aleph.nli.org.il:80/F/?func=direct&doc_number=000181374.

שני הדפים אינם רצופים. בדף הימני מופיע פירוש לעמוס ז', א - ח', ב, ובדף השמאלי מופיע פירוש למיכה ד', ח - ה', א. בשני העמודים ששרדו יש בממוצע פירוש לשנים עשר פסוקים בעמוד. בין שני העמודים חסרים 145 פסוקים מסוף עמוס, עובדיה, יונה ותחילת מיכה. אם נניח שהפרשן פירש את כל ספרי תרי עשר לפי סדר המסורה, ונניח שהוא שמר על קצב פירוש אחיד פחות או יותר לאורך החיבור, נוכל להסיק שחסרים לנו שנים עשר עמודים, שהם שישה דפים. הדף הכפול שלפנינו 'עטף' אפוא בתוכו עוד שלושה דפים כפולים.

סגנון הכתיבה

הפרשן נוהג לשתול את פירושו בין המילים שהוא מעתיק מן המקרא. בכל זאת יש בפירושו מבנה של 'דיבור המתחיל', שבו הפירוש מתחיל במילה "פי'". מלאכת האריגה של המקרא והפרשנות מאלצת אותו לעתים לשנות מעט מלשון המקרא, או אולי להיעזר בלשון המקרא כחלק מהפרשנות. לעתים הוא מסתפק בהוספת אות או שתיים ללשון המקרא כדי ליצור פרשנות. כך למשל, במקום הפסוק "שָׁמַע דָּבָר ה'" (עמוס ז', טז) הוא כותב "שמעו דבר ה'", כדי לומר שהציווי כאן מתייחס אל הרבים (וראו גם את פירושו לפסוקים ב ריז ואת הערותינו שם). הפרשן נוהג לתת למקרא לפרש את עצמו, עד שבמקום אחד (שם, יב-יג) הוא מוסיף רק את המילה "פי'" בין שני פסוקים. מחמת טשטוש ההבחנה בין המקרא והפרשנות, לעתים המקרא הועתק בצורה הנראית משובשת או חסרה, כגון: "[ו]מקדשי יחרבו" במקום "וּמִקְדָּשִׁי יִשָּׂאֵל יִחָרְבוּ" (שם, ט). לאור שילוב המקרא והפרשנות לא ניתן ללמוד מציטוטי המקראות כאן מאומה בנוגע לנוסח המקרא שעמד לפני הפרשן.

תוכן הפירוש ומקוריותו

במדגם הקטן שנפל לידינו ניתן למצוא פירושים ושרידי פירושים המקבילים ודומים מבחינה שלדית ורעיונית לפרשנות הקלסית של פרשני אירופה: רש"י, ר' יוסף קרא ורי"ד, ואף ראב"ע ורד"ק. מצד שני, הפרשן שלפנינו לא הלך באופן עקבי אחר אחד מהם, וגם לא מצאנו כמעט שום קשר טקסטואלי בין פירושו ובין אחד מפירושי המפרשים האלו, מעבר למתבקש מעצם היותם מתייחסים לאותו מקרא. אדרבה, הפירוש שלפנינו נראה מקורי לגמרי לא רק מצד סגנונו הייחודי (כפי שתיארנו) אלא גם מצד תוכנו. הוא כולל גם פירושים שאין להם כל מקבילה בפרשנות המוכרת. כך למשל בפרשנות המילולית של מילים נדירות, כגון: "חולִי" (מיכה ד', י) – שבחי; "תִּתְגַּדִּי" (שם, יד) – היחתי לחתיכות. גם כאשר פרשנו מפרש כמו רש"י ואחרים, הוא מתבטא בלשון אחרת. כך למשל בפירוש המילה "כָּלֹב" (עמוס ח', א), רש"י, ראב"ע ורי"קרא משתמשים במילה 'סל' השכיחה בלשון חז"ל, ואילו הפרשן שלפנינו משתמש במילה 'טנא' השכיחה בלשון המקרא. לכן לא ניתן לקבוע אם הפרשן

שלפנינו הושפע מן המפרשים הקלסיים, וקיימת אפשרות שאף קדם להם, כמו שותפו לכריכה – **ספר חפץ**.

יש לציין שקיים דמיון מסוים בין פירוש זה ובין פרשנות התלמוד של קדמוני מגנצה, שבה הטקסט המתפרש ופירושו משולבים זה בזה. זאת בניגוד לפרשנות המוכרת מרש"י ואילך, המבוססת על מנגנון של 'דיבור המתחיל' המחייב קריאה נפרדת של הטקסט (התלמוד או הפיוטים) והפירוש, כך שהפרשנות הופכת לטקסט עצמאי הנקרא בנפרד מן המקור.

גם במדגם הקטן ששרד מפירושו, הפרשן שלפנינו מגלה 'ארגז כלים' בלשוני מגוון לצורך הפרשנות המילולית. הוא נעזר בתרגום הארמי (מיכה ד', יג), בלשון חז"ל (עמוס ז', יד) ובמדרשי חז"ל (שם, ח), אך בעיקר נעזר בהקבלות למקראות אחרים. כלי עזר זה מוכר לנו כבר מפרשנות הגאונים, אולם פרשנו אינו פונה תמיד לאותם מקורות שבהם נעזרו הפרשנים המוכרים (ראו למשל שם, ד).

בדפים שלפנינו ישנו רק מקום אחד שבו הפרשן מאריך ועוסק בעניין שאינו עולה ישירות מפשטי המקראות. אגב פירושו למיכה ה', א המחבר מאריך בעניין בלשוני ובא להצדיק את דרשת חז"ל על הפסוק "לא יסור שִׁבְט מִיְהוּדָה... עַד כִּי יָבֹא שִׁילָה" [שילו קרי'] (בראשית מ"ט, י).

קטע מתוך פירוש קדמון לתרי עשר

בהעתקת הפירוש השתמשנו בשני גופנים שונים: אחד ללשון המקרא ואחד ללשון הפירוש. זאת אף שההפרדה בין השניים היא מלאכותית, כפי שהתבאר. סיומי משפטים צוינו בנקודה על פי מה שמופיע בכתב היד. שאר סימני הפיסוק נוספו בעריכתנו. מספור הפסוקים (בסוגריים עגולים) נוסף גם הוא בעריכתנו. מילים חסרות או מטושטשות שהושלמו על פי השערה סומנו בחצי אריח. גם השלמה של קיצורים סומנה בדרך זו. הקדמנו כאן את הפירוש למיכה, השלם יותר, לפירוש המקוטע לעמוס. הניקוד נוסף על ידינו (למעט מקום אחד שצוין במפורש להלן).

מיכה ד'

[ח]...תִּבְאֶה וּבָאָה הַמִּמְשָׁלָה הָרִאשֹׁנָה מִמְּלֶכֶת לְבַת יְרוּשָׁלַם... בראשונה בימי דוד ושלמה.⁶

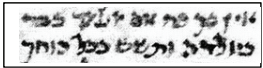
(ט) עָתָה לְמָה תִּרְעִי רִיעַ הַמֶּלֶךְ אֵין בָּךְ פִּי פִּירַעַת בְּגוּלָה, למה תבקשי להתרועע⁸ עם רִיעַ הַמֶּלֶךְ כְּלוֹמ' להיעזר המלך את מבקשת אֵין בָּךְ פִּי אִם יוֹעֵצָךְ כְּבֵר אָבִיר מִמֶּךָ, כִּי באותה העת שיצאת בשבי הַחֲזִיקָךְ חֵיל פִּיֹלָדָה ותשש בכל⁹ כוחך.

(י) חוֹלִי וְגָחִי בַת צִיּוֹן וְגו' פִּי תֵן שִׁבְחָה¹⁰ לַהֲקֵב"ה שהייתה פִּיֹלָדָה מתהפכת בחבליה ויצאת מעיר הקודש שבויה וְשָׁכְנָתָ בַּשָּׂדֶה עַד שִׁבְאָת בִּבְבֶּל, עכשו כיון שהגעת שם שלימה שבי שם וגוחי להקב"ה, 'כי אתה גוחי מבטן'¹¹ ודעי כי שָׁם תִּינָצֵלִי שָׁם יִגָּאֶלְךָ יִי מִכָּף אוֹיְבֶיךָ, כְּלוֹמ' מבבל תצאי לגאולה, אין לך לבקש עזרת ריע ולא עצה מיועץ עד שיגאלך אלהיך.

6. השוו רש"י: "תבא הממשלה שלימה כולה אל בית דוד בירושלים כאשר היתה בתחילה עד שלא נחלקה".

7. כך מופיע בבירור בכתב היד. בנוסח המסורה: "תִּרְעִי".

8. על פי משלי י"ח, כד. כך פירשו גם רש"י, ר"י קרא ורי"ד, בניגוד לראב"ע ורד"ק שפירשו מלשון תרועה.

9. "בכל" – לכאורה כך בכתב היד: – ניתן להבחין בין ב' ו' במילה

"כבר" שבשורה העליונה. אך שמא העתקה משובשת היא וצ"ל: "[ב]בבל", והי' הראשונה נשרה. 10. כנראה מפרש מלשון תקווה ("יִחַל יִשְׁרָאֵל" – תהילים ק"ל, ז) או מלשון מחול, שלא כפירוש רש"י, ר"י קרא, ראב"ע ורד"ק שפירשו מלשון חלחלה או חולי, בהתאם להמשך הפסוק העוסק בחבלי לידה. פרשנו רואה את הציווי "חוֹלִי וְגָחִי" כעומד בניגוד להמשך – תני שבח לקב"ה למרות חבלי הלידה. וכן בסמוך פירש "וְגָחִי" מלשון תפילה: "וגוחי להקב"ה".

11. תהילים כ"ב, י. מעין זה מובא ברד"ק כאן: "וגוחי ענין האנחה", ושמא קרוב הדבר למילה 'גנח' בלשון חז"ל (ברכות נט ע"א; ראש השנה לג ע"ב; בבא קמא פ ע"א). ראב"ע כאן הפנה אף הוא לתהילים שם אך פירש באופן אחר.

(יא) וְעֵתָהּ בִּימֵי הַגְּאוּלָּה¹² נֶאֱסָפוּ עָלֶיךָ גּוֹיִם רַבִּים וַיִּתְקַנְאוּ בְּרֹאוֹתָם כְּבוֹדְךָ וְכִי שֵׁם יי' נִקְרָא עֲלֶיךָ.¹³ ואומ[רים] מִתִּי תִתְחַנֵּף תַּעֲשֶׂה עוֹן וְתַחֲרַב וְתַחֲזִי בְּצִיּוֹן עֵינֵינוּ כְּאִשֶּׁר רֵאִינוּהָ חֲרִיבָה. וּמִפְּנֵי שֶׁרָאוּ בִּימֵי גּוֹג וּמִגּוֹג שְׁנוּצָחִים בְּתַחֲלִילָה כְּדֹכ' וַיֵּצֵא חֲצִי הָעִיר בְּגוֹן[לָהּ] וַיִּתֵּר הָעַם' וּג'.¹⁴ ולפיכך נֶאֱסָפ[וּ] עַמִּים רַבִּים, (יב) וְהָמָּה לֹא יָדְעוּ מַחֲשָׁבוֹת יי' וְלֹא הִבִּינוּ עֲצָתוֹ וְכִי לִרְעֵתָם¹⁵ קִיבְּצָם לְדוֹשָׁם,¹⁶ שֶׁנ' כְּדִישֵׁת הָעוֹמ[ר] בְּגוֹרֹן,¹⁷ פִּי עֲמִיר אֱלוֹמָה, מִלְשָׁנוֹן[וֹ] וְשִׁכַּחַת עוֹמֵר בִּשְׁ[דָה],¹⁸ וְכַמֵּן[וֹ] 'אַלְקָטָה נֹא בְּעוֹמְרִים'.¹⁹

(יג) קוֹמֵי וְדוֹשִׁי בֵּת צִיּוֹן כִּי קָרַנְדָּ אֲשֵׁים בְּרָזָל פִּי וְשֶׁאֲרָ²⁰ [ח] יִלְלוּתִיךָ²¹ אֲשֵׁים נְחוּשָׁה וְהִדְקוֹת עַמִּים רַבִּים הִלְלוּ שְׁבָאוֹ עֲלֶיךָ, וְאִזְ תֵּאֲמָרִי וְהִחַרְמָתִי לִי בְּצִ[עָם] פִּי מִמּוֹנֵם וְחִילִם לְאֶדְוֹן כָּל הָאָרֶץ.

(יד) עֵתָהּ תִתְגַּדְּדִי בֵּת גְּדוּד וּג' פִּי עֵתָהּ מַלְכוּת הַרְשָׁעָה הַתַּחְתָּכִי חֲתִיכוֹת, מִלְשָׁנוֹן[וֹ] 'גְּדוּדוֹ אֵילָנָא'.²² וַיִּתְגַּדְּדוּ כַּמִּשְׁפָּטָם'.²³ אֵת שֶׁהֵיית בֵּת גְּדוּדִים הַרְבֵּה וּבֹאֵת מִשֵּׁם מִמְּקוֹמָךְ לַתֵּת מְצוֹר עָלֵינוּ, שְׁ[הִי]ת גּוֹזֶרֶת בְּשִׁבְטָם יָכוֹ עַל הָלָחִי אֵת שׁוֹפֵט יִשְׂרָאֵל[וֹ], כְּלוּמ' כָּל הַשּׁוֹפֵט דִּינִי יִשְׂרָאֵל[וֹ] יִלְקָה עַל הָלָחִי, שֶׁלֹּא יוֹסִיף לְדַבֵּר בַּמִּשְׁפָּטִי יִשְׂרָאֵל[וֹ] אֲלֵא בְּדִינֵי הָאוֹמוֹת.²⁴

12. לדעת הפרשן במילה "ועתה" יש החלפת זמן (כמו בפס' ט ובפס' יד) ומדובר בימות המשיח. כך הביא גם ראב"ע בשם "דעת מפרשים רבים", וכך פירש רד"ק. לעומתם, רש"י סבור שבמילה "ועתה" אין החלפת זמן, אלא הכתוב חוזר אל הגלות שבפסוקים הקודמים.

13. על פי דברים כ"ח, י: "וְרָאוּ כָּל עַמֵּי הָאָרֶץ כִּי שֵׁם ה' נִקְרָא עָלֶיךָ וַיִּרְאוּ מִמֶּנִּי".

14. זכריה י"ד, ב בהקשר לגוג ומגוג; מובא גם ברד"ק בסוף הפרק.

15. כלומר, לרעתם של הגוים הרבים שנאספו, כפירוש רי"ד, אלא שלפי רי"ד מדובר בחילות סנחריב. בקריאה שטחית נראה שכתוב "לדעתם": לדעתם, ואנו נאלצים לפרש: לדעתם (המוטעה) של העמים הרבים, שחשבו שהקיבוץ של ישראל הוא על מנת לדושם. קשה לברר מה הנוסח המקורי ומה הגהה – ר' או ד'.

16. "ומפני שראו... לדושם" – מבין המפרשים פירוש זה קרוב לפירוש רש"י, אלא שלפי רש"י הדברים אמורים כלפי פורענות הגולה. רד"ק ור"י קרא פירשו במגמה חיובית וייחסו את הדברים לקיבוץ גלויות.

17. כוונתו ללשון סוף הפסוק: "כְּעִמִּיר גִּרְנָה".

18. דברים כ"ד, יט.

19. רות ב', ז.

20. השו"ת תרגום יונתן: "ושארהו".

21. תחילת התיבה נמחקה, אולי לצורך תיקון. אפשר שצ"ל כלשון המקרא כאן: "וּפְרִסְתִּיךָ".

22. דניאל ד', יא.

23. מל"א י"ח, כח. יתר הפרשנים פירשו מלשון 'גדוד', חיל.

24. חז"ל (ויקרא רבה פרשה י, מהד' מרגליות עמ' קצז) פירשו שהדברים אמורים כלפי מיכה עצמו, כפי שמובא בפירוש רד"ק לתחילת עמוס ולישעיה ו', ח. ואילו לפי הפרשן המכה של מלכות הרשעה מכוונת כלפי לחיו של כל מי ששופט בדיני ישראל, והשוו רד"ק כאן: "ואז יבזו השופטים והגדולים אשר בישראל, עד שיכו אותם בשבט על הלחי בזיון". עזיבת משפט התורה לטובת משפטי

מיכה ה'

(א) וְאַתָּה בֵּית לָחֶם אֶפְרָתָה גו' [פ] וְאַתָּה דוֹד שְׂאֵתָה מִבֵּית לָחֶם²⁵ וּמִכּוֹנָה אֶפְרָתִי²⁶ וְאַתָּה צִעִיר לֹאֲחִיךְ, שְׁנַת־מִנִּיתָה מֶלֶךְ לְהָיִית בְּאַלְפֵי יְהוּדָה, מִמֶּךָ לִי יֵצֵא מֶלֶךְ הַמְּשִׁיחַ לְהָיִית מֶשֶׁל בְּיִשְׂרָאֵל וּמוֹצְאוֹתָיו מִקֶּדֶם כָּל יְמֵי עוֹלָם, כְּלוּם' כָּבֵר שְׁמוֹ זְכוֹר מִקֶּדֶם, כְּדֹכ' 'לֹא יִסּוֹר שְׁבֵט מִיְּהוּדָה' [ה]²⁷ וְגו' וּמִתְרַגְּמִינָן 'שִׁילָה'²⁸ לְמִי שֶׁהַמַּלְכוּת שְׁלוֹ²⁹ וְכֵן אִמְרָה] 'עַד דִּיִּיתִי מִשִּׁיחָא דְדִילִיָּה הִיא מַלְכוּתָא'³⁰ וְדוֹד אִמְרָה] 'אִמְרָה אֱלֹהִי לִי דְבַר צִוְרָה יִשְׂרָאֵל מִשְׁלָה] בְּאָדָם' וְגו'³¹ פִּי שְׁלוֹ³² – שְׁלוֹ, כְּמוֹ 'שְׂאֵתָה מִדְּבַר עַמִּי'³³ וְפִי אֲשֶׁר אֵתָה, ³⁴ וְכִמְרָה] 'שִׁשְׁזַפְתָּנִי הַשִּׁשְׁזַפְתָּנִי' ³⁵ וְפִי אֲשֶׁר שִׁשְׁזַפְתָּנִי. וְכִמְרָה] 'שְׁקַמְתִּי דְבוֹרָה] שְׁקַמְתִּי [תִּי] אִם בִּישְׁרָאֵל', ³⁶ אֲשֶׁר קַמְתִּי, אֲעִ"פּ שֶׁהוּא בִּפְתַח, ³⁷ וְכֵן 'שְׁדִי', אֲשֶׁר דִּי³⁸ וְכֵן 'בְּשָׁגָם הוּא', ³⁹ אֲשֶׁר גַּם, וְכֵן 'שְׁבָלֹל', ⁴⁰ אֲשֶׁר בְּלוֹל. ד"א שִׁילָה, שֶׁם מְקוֹם, וְאִמְרָה] וְאִמְרָה]

הַאֲמוּת נִתְפַסֶּת כְּבִגִּידָה בְּמַלְכוּת יִשְׂרָאֵל, זֹאת לְפִי הַהִקְשֶׁר שֶׁל הַנֶּאֱמָר לַעֲלִי (ד', ח) וְשֶׁל תַּחֲלִיל הַפֶּרֶק הַבֵּא (ה', א).

25. כְּפִירוֹשׁ רַש"י וְרַאב"ע.

26. שִׁמ"א י"ז, יב: "וְדוֹד בֶּן אִישׁ אֶפְרָתִי".

27. בְּרֵאשִׁית מ"ט, י.

28. הַמִּשְׁךְ הַפְּסוּק שֶׁם: "לֹא יִסּוֹר שְׁבֵט מִיְּהוּדָה וּמִחֶזֶק מִיָּדוֹ עַד כִּי יָבֹא שִׁילָה [שִׁילֹו קְרִי]".

29. בְּרֵאשִׁית רַבָּה פֶּרֶשָׁה צֵט ח, מֵהַד' תִּיאֻדוֹר-אַלְבֶּק עַמ' 1280: "עַד כִּי יָבֹא שִׁילָה" – מִי שֶׁהַמַּלְכוּת שְׁלוֹ. תוֹסֶפֶת ה־ל' כֵּאן ("לְמִי") הִיא 'אֲשִׁגְרָא' מִלְשׁוֹן חֲז"ל, שְׁבוּעוֹת לֵה ע"ב (עַל שִׁיר הַשִּׁירִים): "שִׁיר לְמִי שֶׁהַשְּׁלוֹם שְׁלוֹ". בְּהַמִּשְׁךְ הַמֶּאֱמָר הַמִּפְרֵשׁ מִצְדִּיק דְּרֵשָׁה זֹו עַל בְּסִיס דְּקְדוּקִי. יִיתֵכֵן שֶׁהַדְּרֵשָׁה מִבּוֹסֶסֶת עַל מִסּוֹרֶת הַקְּרִיאָה שֶׁם: שִׁילֹו, כְּפִי שֶׁהַמִּפְרֵשׁ מַעֲתִיק בְּסִמּוּךְ.

30. תִּרְגוּם אוֹנֶקְלוֹס לְבְּרֵאשִׁית מ"ט, י.

31. שִׁמ"ב כ"ג, ג, כְּפִי שֶׁמְרומֵז כֵּאן "לְהָיִית מוֹשֵׁל בְּיִשְׂרָאֵל".

32. הַנִּיקוּד בְּמִילָה זֹו מוֹפִיעַ בְּמִקּוֹר.

33. שׁוֹפְטִים ו', יז.

34. כְּבִירוֹשׁ רַש"י שֶׁם: "'שְׂאֵתָה' – כְּמוֹ שְׂאֵתָה".

35. שֶׁה"ש א', ו.

36. שׁוֹפְטִים ה', ז.

37. הַהִשְׁוּאָה בֵּין שְׁנֵי הַפְּסוּקִים בְּשׁוֹפְטִים (ה', ז; ו', יז) מוֹפִיעָה גַּם בְּרַש"י (שֶׁם ה', ז) וּבְרַד"ק (שֶׁם ו', יז). וְז"ל רַד"ק: "'שְׂאֵתָה מִדְּבַר עַמִּי' – כְּמוֹ שְׂאֵתָה, בְּסִגוּלָה] הַשִּׁין, כְּמוֹ 'עַד שְׁקַמְתִּי דְבוֹרָה', שֶׁהַשִּׁין בִּפְתַח בְּמִקּוֹם הַסִּגוּל, וְנִקְמָצָה שִׁין 'שְׂאֵתָה' לְהַרְחִיב עַל הָאֶלֶף". מִכֵּאן הַפֶּרֶשׁן מִמְּשִׁיךְ לְהַבִּיא אַרְבַּע דּוּגְמוֹת נּוֹסְפוֹת ל־ש' בִּפְתַח.

38. כֵּךְ ב'שִׁיטָה אַחֲרֵת' לְרַאב"ע, חֶלֶק הַדְּקְדוּק, בְּרֵאשִׁית י"ז, א, בְּשֶׁם הַגָּאוֹן (מִקְרָאוֹת גְּדוּלוֹת הַכֶּתֶר – בְּרֵאשִׁית א, רַמַּת גֵּן תִּשְׁנ"ז, עַמ' 150). כֵּךְ מִשְׁמַע גַּם מִלְשׁוֹן חֲז"ל, חֲגִיגָה יב ע"א: "'אֲנִי אֵל שְׁדִי' – אֲנִי הוּא שְׁאִמְרָתִי לְעוֹלָם דִּי", וְכֵן בְּמִקְבִּיל בְּרֵאשִׁית רַבָּה פֶּרֶשָׁה ה ח, מֵהַד' תִּיאֻדוֹר-אַלְבֶּק עַמ' 37; פֶּרֶשָׁה צב א, עַמ' 1138.

39. בְּרֵאשִׁית ו', ג. רַש"י שֶׁם צִיֵּן אֶת הַדּוּגְמוֹת שֶׁנִּזְכְּרוּ לַעֲלִי: "שְׁקַמְתִּי", "שְׂאֵתָה מִדְּבַר עַמִּי".

הקב"ה 'לא יסור שבט', לא תקום שררה ליהודה עד שיבוא שמעה שמש⁴¹ של שילוח, כדכ' 'ויטש משכן שילה' וג',⁴² ואחרי כן תקום מלכות בית דוד.
(ב) לָכֵן [יִתְּנֶם עַד עַת יוֹלְדָה]...

עמוס ז'

[א] כֹּה הָרֵאנִי אֲדֹנָי יִי וְהִנֵּה יוֹצֵר גְּבִי
...אמ[ר] הנביא ראיתי זה הגובי שעלה
...[ב] לֹאֲכֹל גַּם אֶת עֵשֶׂב הָאָרֶץ וְאִמְ[ר] יִי אֱלֹהִים⁴³
...רעה כלייה היא מי יקום ליעקב כי קטון⁴⁴
...[ג] נַחֵם יִי עַל זֹאת לֹא תִהְיֶה אִמְ[ר] יִי כְלוּם וִינַחֵם יִי עַל
...[ד] וְהִנֵּה קָרָא לָרֶב בְּאֵשׁ יִי אֱלֹהִים פִּי רֵאִיתִי אֶת יִי קוֹרָא
...שרפם באש וְתֹאכַל אֶת תְּהוֹם רֶבֶה פִּי
...[ו] וְאֶכְלָה אֶת הַחֶלֶק כְּלוּם מִלְשׁוֹן[ו] חִלְקָה אַחַת⁴⁵
...[ז] כֹּה הָרֵאנִי יִי וְהִנֵּה יִי⁴⁶ נָצַב עַל חֹמַת אֲנָךְ
...יִי לְהִפְרֹעַ עֲלֵיהֶם בְּחִימָה כְּלוּם עַל
...[ח] ..ו בִּידוֹ הִרְאָה לְנַבִּיא כִּי עֵתִיד לְהִפְרֹעַ
... ..עוֹשִׂים⁴⁷ בְּקֶרֶב עַמִּי יִשְׂרָאֵל לֹא אוֹסִיף

40. תהילים נ"ח, ט. פירוש זה שונה מפירוש רש"י שם, הסובר שה'ש' היא שורשית, וז"ל: "ויש פותרין כמו שבולת מים, וכפל הלמ"ד". אפשר שלדעת הפרשן המילה "שִׁבְלוֹל" היא כדוגמת המקרא "על כן קרא שְׁמָה בָּבֶל כִּי שָׁם בָּלַל" (בראשית י"א, ט).
41. זו כנראה טעות העתקה וצ"ל: שקיעת שמש, כלשון חז"ל בבראשית רבה פרשה נח ב, מהד' תיאודור-אלבק עמ' 619: "וזרח השמש ובא השמש" (קהלת א', ה) ... עד שלא ישקיע הקדוש ברוך הוא שמשו שלצדיק הוא מזריח שמשו שלצדיק חבירו", וכעין זה בשני מקומות בתלמוד הבבלי (יומא לח ע"ב; קידושין עב ע"ב, אך בשני המקומות: "כבתה שמשו").
42. תהילים ע"ח, ס, ובהמשך שם: "וַיִּמָּאֵס בְּאֵהָל יוֹסֵף וּבְשִׁבְט אֶפְרַיִם לֹא בָחַר. וַיִּבְחַר אֶת שִׁבְט יְהוּדָה אֶת הַר צִיּוֹן אֲשֶׁר אָהֵב... וַיִּבְחַר בְּדָוִד עַבְדּוֹ" (שם, סז-ע).
43. בנוסח המסורה: "אֲדֹנָי ה'". מסתבר שהפרשן טעה וכתב כפי הרגל ההגייה של הפסוק, ושמא כך היה הנוסח לפניו. תופעה זו חוזרת בפסוק ד.
44. בנוסח המסורה: "קָטֹן". ייתכן שהכתיב "קטון" אינו משקף מסורת אחרת של הכתיב, אלא זהו חלק מן הפירוש המולבש על לשון המקרא.
45. עמוס ד', ז. רש"י העדיף לציין את הביטוי השכיח יותר 'חלקת השדה', המופיע בשישה מקומות במקרא.
46. בנוסח המצוי של המקרא: "אֲדֹנָי", אולם יש כתבי יד שבהם מופיע כאן שם הוי"ה, כך שאין להכריע אם הפרשן (או המעתיק) שינה כאן מן הנוסח שעמד לפניו.

... ..ר על פשעיהם ומוחל להם אבל דין
 ...לא (ט) וְנִשְׁמוּ בְּמוֹת יִשְׁחָק פִּי הַבְּמוֹת
 ...[ו]מִקְדָּשִׁי יִחְרְבוּ⁴⁸ פִּי הֵם שָׁעֲשׂוּ לָהֶם כְּמוֹ
 ...[על בֵּית יִרְבָּעָם בְּ]חֶרֶב. (י) וַיִּשְׁלַח אֲמִצְיָה כֹהֵן בֵּית אֵל פִּי
 ...[א]ת דְּבָרָיו כִּי קָשִׁים הֵם מֵה שְׁאֵמ[ר] שְׁעִתִּיד
 ...[יב] לֶךְ בָּרַח לֶךְ וְג' פִּי (יג) כִּי מִקְדָּשׁ מֶלֶךְ הוּא
ך. ובֵּית יִרְבָּעָם בֵּית מִמְלָכָה בִּיקֶשׁ
 ...[יד] ..רבו עֲמוּס לִמָּה זֶה תִּירָאֲנִי בִּכְח הַמֶּלֶךְ
 ...[לא] בִּאתִי אֶל הַנְּבוּאָה מִדֶּרֶךְ יְרוּשָׁה וְלֹא
 ...[כי בּוֹקֵר אֶ]נֹכִי כִּמְ[ו] חֹמֶר וְגִמְלָה⁴⁹ וּבֹלֵס שְׁקִמִּים
א כִּמְ[ו] קוֹצֵר בִּקְמָה וּבּוֹצֵר בְּכֶרֶם וְאוֹרָה
 ...[בתִּאֲנָה] ... [טו] וַיִּקְחֵנִי מִמִּלֵּאכְתִּי וְגַם מֵאַחֲרֵי הַצֹּאֵן
 ...[לך הֵן]בָּא אֶל-עַמִּי יִשְׂרָאֵל[ה] הִנֵּה הַקֶּב"ה צִוִּנִּי לְהַנְּבִיא
גְּלוּתִי. (טז) שְׁמַעוּ⁵⁰ דְּבַר יְיָ. (יז) אֲשַׁתֶּךָ בְּעִיר
 ...[וְאֲדַמְתָּךְ בְּחָבֵל תִּחְלַק וְאַתָּה עַל אֲדַמְתְּךָ⁵¹

עמוס ח'

... (א) פִּי כְּלוֹב קִיץ טָנָא מִלֵּא תִּאֲנִים
 ...נגמרו

47. היפרעות מן העושים נזכרת גם בספרי דברים פִּסְקָא רַעַח, מֵהַד' פִּינְקֶלְשְׁטֵיין עמ' 296: "לא תַעֲשֶׂק שָׂכִיר עֲנִי וְאֲבִיּוֹן" (דברים כ"ד, יד) ... לִמָּה נֹאמֵר עֲנִי וְאֲבִיּוֹן, מִמָּהֵר אֲנִי לִפְרַעַע עַל יְדֵי עֲנִי וְאֲבִיּוֹן יוֹתֵר מִכָּל אָדָם".
48. בְּנוֹסְחָנו: "וּמִקְדָּשִׁי יִשְׂרָאֵל יִחְרְבוּ".
49. כְּלוֹמֵר, אֵינִי נִבִּיא הַמִּתְפָּרֵס מִנְּבוּאָה אֶלָּא בּוֹקֵר – כְּמוֹ חֹמֶר אוֹ גִּמְלָה. הַצִּמְד חֹמֶר וְגִמְלָה מוֹשָׁאֵל מִמִּטְבַּע לְשׁוֹן חִז"ל (עִירוֹבִין פ"ג מ"ד) וּמוֹפִיעַ בְּכַמָּה מְקוֹמוֹת בְּרִשְׁמוֹת שֶׁל בְּעִלֵּי מִקְצוּעַ (קִידוּשִׁין פ"ד מ"ד; כְּתוּבוֹת פ"ה מ"ו).
50. בְּנוֹסַח הַמְּסוּרָה: "שְׁמַע", וְנִרְאֶה שֶׁהַפֶּרֶשׁן הוֹסִיף ו' כְּדִי לֹאמַר שֶׁהַצִּוּי מוֹפְנָה לְרַבִּים.
51. בְּמִקְרָא: "עַל אֲדָמָה טְמֵאָה", מִשְׁמַע בְּפִשְׁטוֹת בְּגִלוּת, אֶךְ הַפֶּרֶשׁן שִׁינָה וְכָתַב "אֲדַמְתָּךְ". אִפְשָׁר שֶׁפִּירֵשׁ שֶׁ"אֲדָמָה טְמֵאָה" אֵינָה הַגְּלוּת אֶלָּא אֲדַמְתַּיְהוּדָה שְׁנִטְמָאָה, וְשִׁינָה ל"אֲדַמְתָּךְ" כְּדִי לְהַדְגִּישׁ אֶת הַהִבְדֵּל: אֲתָה, אֲמִצְיָה, תִּמּוֹת עַל אֲדַמְתָּךְ שְׁנִטְמָאָה וְשִׁחּוּלְקָה בְּחָבֵל, לְעוֹמֶתת שְׂאֵר יִשְׂרָאֵל שִׁיגְלָה מֵאֲדַמְתּוֹ.

[illegible]